

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.14>

РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО У КОНТЕКСТІ УНІФІКАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Породько В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України*

Породько В.В. Римське приватне право у контексті уніфікації та гармонізації європейського приватного права.

Стаття присвячена дослідженню ролі римського приватного права як концептуальної та нормативної основи процесів уніфікації й гармонізації сучасного європейського приватного права. Автор акцентує увагу на історичному значенні римського права та його впливі на формування єдиного європейського правового простору, підкреслюючи, що його принципи, категорії та понятійний апарат утворюють універсальну «правову мову», яка забезпечує взаєморозуміння між юристами різних країн. Зазначається, що вивчення римського приватного права дає змогу усвідомити витоки спільних засад європейського приватного права, а також осягнути механізми їх адаптації до сучасних умов.

У статті простежується процес рецепції римського права в Європі від середньовіччя до сьогодення, відзначаючи ключову роль Болонського університету та глосаторського методу у відродженні й систематизації норм класичного права. Одночасно розкривається вплив римського приватного права на національні кодифікації, зокрема Французький цивільний кодекс (Code civil) та Німецьке цивільне уложення (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), а також на розвиток цивільного законодавства українських земель і сучасної України. Автор підкреслює, що рецепція римського права є творчим процесом адаптації класичних правових ідей до нових соціально-правових реалій, що забезпечує їхню сталість та актуальність у будь-яких історичних і культурних контекстах.

Окремо висвітлюється значення римського права у розробці сучасних міжнародних уніфікованих актів у межах Європейського Союзу. Досліджується питання використанні латинської термінології та римських принципів у практиці Суду Європейського Союзу й національних судів, що сприяє універсалізації понять, стабільності правозастосування та зміцненню спільного правового простору.

Автор доходить висновку, що попри цифровізацію та появу новітніх технологічних явищ, римське приватне право зберігає значення концептуального фундаменту, який формує системність, методологічну послідовність та гарантує стабільність розвитку європейського приватного права в умовах сьогодення.

Ключові слова: римське приватне право, рецепція, уніфікація, гармонізація, Європейський Союз, цивільне право, правова традиція.

Porodko V.V. Roman private law in the context of unification and harmonization of European private law.

The article is devoted to the study of the role of Roman private law as a conceptual and normative basis for the processes of unification and harmonization of modern European private law. The author emphasizes the historical importance of Roman law and its influence on the formation of a single European legal space, emphasizing that its principles, categories and conceptual apparatus form a universal «legal language» that ensures mutual understanding between lawyers of different countries. It is noted that the study of Roman private law makes it possible to understand the origins of the common principles of European private law, as well as to understand the mechanisms of their adaptation to modern conditions.

The article traces the process of reception of Roman law in Europe from the Middle Ages to the present, noting the key role of the University of Bologna and the glossatory method in the revival and systematization of the norms of classical law. At the same time, the influence of Roman private law on national codifications, in particular the French Civil Code (Code civil) and the German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), as well as on the development of civil legislation of Ukrainian lands and modern Ukraine, is revealed. The author emphasizes that the reception of Roman law is a creative process of adapting classical legal ideas to new socio-legal realities, which ensures their stability and relevance in any historical and cultural context.

The importance of Roman law in the context of the development of modern international unified acts within the European Union is highlighted separately. The issue of the use of Latin terminology and Roman principles in the practice of the Court of the European Union and national courts is investigated, which contributes to the universalization of concepts, the stability of law enforcement, and the strengthening of a common legal space.

The author concludes that despite digitalization and the emergence of the latest technological phenomena, Roman private law retains the value of a conceptual foundation that forms systematicity, methodological consistency and guarantees the stability of the development of European private law in today's conditions.

Key words: Roman private law, reception, unification, harmonization, European Union, civil law, legal tradition.

Постановка проблеми. У сучасному європейському правовому просторі спостерігається стійка тенденція до уніфікації та гармонізації приватного права, що зумовлено інтеграційними процесами в межах Європейського Союзу. Водночас, ці процеси відбуваються в умовах глибокої правової різноманітності, сформованої історичними, культурними та національними традиціями. Це створює об'єктивну потребу пошуку спільної теоретичної основи, здатної забезпечити узгодженість норм та сприяти формуванню єдиного правового простору.

Римське приватне право, яке істотно вплинуло на розвиток більшості європейських правових систем, постає природним джерелом для таких інтеграційних зусиль. Його принципи, категорії та понятійний апарат не лише мають історичне значення, але й продовжують відігравати важливу роль у сучасному законодавстві, правничій освіті та правозастосуванні.

У цьому контексті вивчення римського приватного права має не лише історико-доктринальний, а й практичний вимір – воно дозволяє глибше усвідомити витоки спільних засад європейського приватного права та механізми їх адаптації до сучасних умов.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі римського приватного права як концептуального і нормативного підґрунтя процесів уніфікації та гармонізації сучасного європейського приватного права.

Стан опрацювання проблематики. Питання впливу римського права на розвиток сучасних правових систем активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій науці. В Україні вагомий внесок у дослідження інститутів римського приватного права зробили С.Д. Гринько, В.С. Макарчук, Л.В. Маркасова, О.А. Підпригора, Г.І. Трофанчук, Є.О. Харитонов, Л.В. Шала та інші науковці. Окрему увагу проблемам рецепції римського права в історичному контексті та його впливу на розвиток національних правових систем приділяли Н.Б. Арабаджи, Н.В. Атаманова, Ю.А. Задорожний, А.В. Крижевський, Ю.О. Петрончак, Х.Б. Романів, Є.С. Северова, О.І. Харитонова, І.М. Шаркова та інші.

Водночас, попри значну кількість праць, дослідження римського приватного права як чинника правової уніфікації та гармонізації в сучасній Європі, з урахуванням історичних процесів рецепції та нинішніх інтеграційних тенденцій не втрачає своєї актуальності.

Виклад основного матеріалу. Після падіння Західної Римської імперії у V ст. н. е. норми класичного римського приватного права поступово вийшли з ужитку внаслідок поширення звичаєвого права варварських народів. Однак правова традиція Стародавнього Риму не була повністю втрачена: її елементи зберігались у канонічному праві, документах приватного характеру та правозастосовній практиці на окремих територіях.

З відродженням інтересу до античної правової спадщини у XI ст., передусім завдяки діяльності глосаторів Болонської школи, розпочався новий етап засвоєння римського права в Західній Європі. В цей період утвердилось явище, відоме як рецепція римського права. Під рецепцією

розуміють односторонній, добровільний процес запозичення, сприйняття і подальшого пристосування до умов певної країни більш розвинутого права, створеного в інший момент часу або в іншій державі, з метою вдосконалення та поліпшення дії власної правової системи [1, с. 4].

Важливу роль у цьому процесі відіграв Болонський університет, перший відомий центр розвитку юридичної науки, де системно опрацьовувалося римське право, та розвивався глосаторський метод інтерпретації джерел. Саме тут було закладено основи формування загальноєвропейської правової традиції [2, с. 55-56]. Суттєвого значення для рецепції мало відновлення інтересу до Кодифікації Юстиніана (*Corpus juris civilis*) – вінця багатовікового розвитку римської правової думки, яка була проаналізована, систематизована й прокоментована. Це створило підґрунтя для формування загального європейського права (*ius commune*), що співіснувало з місцевими правовими нормами [3, с. 14].

У подальшому, з поширенням Болонської системи юридичної освіти процес рецепції римського права набув нового імпульсу, що особливо проявилось у XVIII–XIX століттях, коли його вичення стало обов'язковою складовою системи підготовки правників.

Впродовж середньовіччя та нового часу римське право виконувало роль субсидіарного джерела у багатьох європейських правових системах. Найбільше його вплив був помітним у Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах, де норми *ius commune* застосовувалися судами у випадках відсутності національного правового регулювання.

На українських землях рецепція римського права відбувалася у специфічних історико-правових умовах. Як підкреслюють науковці, таке запозичення і поширення здійснювалося переважно опосередковано, коли як зразок для наслідування використовувалось не «чисте» римське право, а його візантійська редакція [4, с. 31]. Серед спектру правової спадщини Візантії для Русі ключове значення мали канонічне право («Номоканон XIV титулів»), а також переробки світського права («Еклога», «Прохірон»). Пізніше до східного шляху рецепції римського права додався західний – крізь магдебурзьке (німецьке) право [3, с. 14].

У період Великого князівства Литовського спостерігається процес інтеграції адаптованих до місцевих умов норм римо-візантійського канонічного права у звичаєве право, внаслідок чого вони поступово сприймаються як його органічна частина [5, с. 64].

Рецепція римського приватного права заклала фундаментальні принципи та структурні моделі, які стали орієнтирами для кодифікації цивільного права в Європі, особливо в добу правових реформ XIX століття. Цей період позначився створенням перших національних цивільних кодексів, в яких чітко простежується системне запозичення основних понять, правових інститутів і механізмів, сформованих римською правовою традицією.

Однією з найвідоміших ілюстрацій такого впливу є Французький цивільний кодекс 1804 року (*Code civil*), який запозичив з римського приватного права низку принципів ідей, зокрема, модель правового регулювання відносин власності, систему побудови кодексу, а також римську законодавчу техніку [6, с. 72-73]. При цьому римські юридичні конструкції були вміло адаптовані до соціально-економічних реалій буржуазного суспільства.

Іншим показовим прикладом є Німецьке цивільне уложення (*Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*), що набуло чинності у 1900 році. Цей нормативно-правовий акт став результатом поєднання римського приватного права з традиційним німецьким правом [6, с. 73-74]. BGB вирізняється високим рівнем юридичної техніки, детальністю та формалізмом – рисами, що свідчать про глибокий вплив римської правової спадщини, трансформованої через пандектну школу.

Французька та німецька кодифікації виступили не лише національними законодавчими моделями, але й зразками для формування цивільного права в багатьох європейських країнах. Зокрема, Французький цивільний кодекс справив значний вплив на розвиток цивільного законодавства таких країн, як Бельгія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія. Німецьке BGB, у свою чергу, стало важливим орієнтиром для розвитку цивільного законодавства Австрії, Греції, Угорщини, Швейцарії.

Українські землі в XIX столітті також перебували під впливом буржуазних реформ, які суттєво позначилися на становленні національної правової системи. Пізніше елементи римських правових ідей знайшли свій прояв і під час другої кодифікації радянського цивільного законодавства в Україні у 1961–1963 роках [3, с. 16].

У період незалежності рецепція римського приватного права набула більш цілісного та усвідомленого характеру. Під час розроблення Цивільного кодексу України законодавці спирались на

досвід провідних європейських кодифікацій, інтегруючи у вітчизняну правову систему найбільш цінні досягнення світової цивілістики. Це зумовило нову хвилю рецепції римського приватного права в національне законодавство. Його вплив простежується у розвитку ключових цивільно-правових інститутів – речового, зобов'язального, договірної, спадкового права, а також у формуванні концепції цивільно-правової відповідальності. Знайшли своє нормативно-правове відображення й римсько-правові категорії добросовісності, сервітуту, емфітевзису, суперфіцію [7, с. 395].

Слід зазначити, що вплив римського приватного права не обмежується європейським континентом. Через рецепцію французької та німецької кодифікацій його ідеї позначились на становленні цивільного законодавства країн Латинської Америки, окремих регіонів Північної Америки, Північної Африки та Азії. Цими країнами були запозичені як кодифіковані моделі континентального типу, так і базові засади приватноправового регулювання.

Французький цивільний кодекс 1804 року став зразком для більшості латиноамериканських держав (за винятком Бразилії та Перу), деяких штатів США, провінції Квебек (Канада), а також колишніх французьких колоній у Африці та Азії. Вплив німецького цивільного уложення (BGB) простежується у правових системах Туреччини, Японії, Таїланду, Бразилії, Перу, Аргентини та інших держав [8, с. 6, 7].

Отже, римське приватне право стало основою формування не лише європейського, а й глобального цивілістичного правового простору, забезпечуючи історико-доктринальну спільність і сумісність національних правових традицій, надаючи сучасним кодифікаційним процесам глибини та послідовності. Досвід численних правових систем свідчить, що рецепція можлива в будь-яких історичних і культурних умовах, оскільки вона не зводиться до механічного перенесення окремих елементів чи норм. Йдеться про творчий процес переосмислення та адаптації класичних правових ідей до нових соціально-правових реалій, у результаті чого вони набувають сучасного змісту та форми. Як вірно зазначають науковці, така рецепція є універсальним історичним способом існування вічних правових ідей, або перманентним перекладом класичних доктрин минулого нормативною мовою сьогодення [9, с. 257].

У сучасному правовому просторі дедалі більшого значення набувають тенденції уніфікації та гармонізації законодавства, спрямовані на зближення правових систем різних держав. Правова уніфікація визначається як процес впровадження на основі узагальнення міжнародного досвіду однакових (уніфікованих) норм у національне право різних держав для правового регулювання подібних або близьких видів суспільних відносин [10, с. 20]. Вона тісно пов'язана з гармонізацією законодавства, що полягає у цілеспрямованому узгодженні та зближенні нормативно-правових приписів з метою усунення юридичних колізій, якісного зменшення суперечностей у правових нормах різних держав, і забезпечення відповідності міжнародним, європейським та національним правовим стандартам [11, с. 30]. Обидва явища – уніфікація і гармонізація – забезпечують взаємодію різних правових систем у найбільш ефективний спосіб, сприяючи формуванню спільного правового простору на основі уподібнених чи єдиних норм [11, с. 31].

В цьому контексті римське приватне право не втрачає своєї значущості. Його принципи та інститути виступають методологічною основою для розробки нових міжнародних уніфікованих актів у межах Європейського Союзу. Зокрема, Принципи європейського контрактного права 2002 року (Principles of European Contract Law, PECL) та Проект загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права 2009 року (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference, DCFR) відтворюють римські правові категорії як у змістовому наповненні, так і в структурному вигляді, спираючись на класичну систематику зобов'язань, договорів і деліктів.

Вплив римської правової традиції на сучасні європейські правові системи простежується не лише на рівні доктрини та кодифікованих нормативних моделей, але й у площині правозастосування, зокрема, в діяльності судів. Використання латинської юридичної термінології у судовій практиці окремих європейських держав та Суду Європейського Союзу свідчить про постійну рецепцію римського правового мислення, чим забезпечується сталість понять та категорій незалежно від національної юрисдикції. Так, у судових рішеннях активно застосовуються знаходять такі латинські поняття, як *actio negatoria* (негаторний позов), *bona fides* (добросовісність), *condictio indebiti* (позов повернення безпідставно отриманого), *consensus ad idem* (взаємна воля сторін), *culpa in contrahendo* (вина при укладенні договору), *dolus eventualis* (непрямий умисел),

rei vindicatio (віндикаційний позов) та інші. Їх використання відбувається не лише формально, а й за змістом. Особливо помітною є присутність римських конструкцій у побудові правової аргументації, класифікації юридичних фактів та у визначенні правової відповідальності.

Примітно, що латинські поняття зберігають своє функціональне значення навіть у випадках, коли для них існують еквіваленти в національних мовах. Аналіз сучасних досліджень використання латини в національних правопорядках дає підстави стверджувати, що вона не лише не втратила своєї актуальності, але й утримує стійку позицію у юридичних текстах і термінології [12, с. 201]. Таке запозичення сприяє універсалізації понять та уніфікації правничої лексики в межах європейського та міжнародного правового простору.

Попри вживання окремих латинських термінів, судові рішення містять латинські вислови, які з позиції юриспруденції за їхньою функціональною роллю у правовому регулюванні суспільних відносин класифікують як принципи права, правові аксіоми, презумпції або фікції. Межі між цими категоріями не завжди є чіткими, і в окремих випадках їхнє значення може перетинатися [13, с. 9]. Серед таких конструкцій у судовій практиці особливе місце посідають принципи права, зокрема: *actio personalis moritur cum persona* (особистий позов помирає разом з особою), *lex retro non agit* (закон не має зворотної сили), *pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися) тощо. Римські принципи відзначаються високою насиченістю змісту, що робить можливими їх численні інтерпретації з урахуванням змін суспільно-політичного й економічного життя [14, с. 37].

Використання судами загальноприйнятих положень римського права має подвійний ефект. По-перше, воно сприяє універсалізації національного права та гармонізації підходів до його застосування у європейському правовому просторі. По-друге, суддівська інтерпретація римських висловів у контексті сучасних реалій здатна виявитися оригінальною, надаючи їм «нове життя» [15, с. 234].

Незважаючи на універсальність і гнучкість, римське приватне право не може бути безпосередньо застосоване до правових відносин цифрової доби без відповідної адаптації. Новітні явища, пов'язані з інформаційними технологіями, штучним інтелектом, віртуальними активами, блокчейном не мали аналогів у класичному праві. Це створює нові виклики для правотворчості та правозастосування, оскільки традиційні категорії та норми потребують переосмислення і модернізації.

Водночас римське приватне право не втрачає своєї актуальності як теоретичний фундамент, що формує логіку правової системи, виступає основою для класифікації правових явищ та пропонує стабільні загальні принципи. Його спадщина допомагає структурувати нормативний масив, розуміти сутність правових інститутів і слугує основою для адаптації та трансформації правових норм у відповідь на сучасні соціальні та технологічні виклики. Практична цінність римського права у цифрову епоху полягає не у прямій рецепції норм, а у використанні концептуальних інструментів, що сприяють як гармонізації, так і стабільності правового розвитку в сучасній Європі.

Крім того, для держав європейського правового простору особливо актуальним постає завдання збереження правової ідентичності в умовах правової уніфікації та глобалізації. В цьому контексті римське право, завдяки своїй історичній універсальності, інтелектуальній гнучкості й здатності інтегруватися в різні правові культури, може виступати своєрідним «містком» між національними правовими системами. Саме на основі римської традиції можливе забезпечення балансу між інтеграційними процесами та збереженням самобутніх рис національного права.

Висновки. Римське приватне право виступає основою формування європейської правової спільноти, концептуальним і нормативним підґрунтям для уніфікації та гармонізації європейського приватного права. Його принципи та інститути впливають на національні кодекси, освітні програми, юридичну термінологію та уніфікаційні проєкти, забезпечуючи правову єдність при збереженні національних особливостей.

Гармонізація права в межах ЄС неможлива без урахування римської правової спадщини, адже її інститути формують фундамент сучасного цивільного законодавства, слугують орієнтиром для розвитку єдиного правового простору та забезпечують баланс між традиційними національними особливостями й інтеграційними потребами. На сьогодні римське приватне право залишається не лише історичним феноменом, а й живим джерелом правотворення та уніфікації, визначаючи фундаментальну роль у формуванні єдиної правової культури Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник З.П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 20 с.
2. Задорожний Ю.А. Вплив рецепції римського приватного права на формування вищої юридичної освіти у країнах романо-германської правової сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 82. Ч.1. С. 52–58.
3. Арабаджи Н.Б., Атаманова Н.В. Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 11–17.
4. Крижевський А.В. Вплив рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 30–35.
5. Крижевський А. Особливості рецепції римського права у Великому князівстві Литовському. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. Юридичні науки. 2023. № 2 (126). С. 63–66.
6. Порівняльне правознавство: Підручник / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов; За ред. В.Д. Ткаченка. Харків: Право, 2003. 274 с.
7. Романів Х.Б., Петрончак Ю.О. Рецепіювання римського приватного права у цивільному праві України як підтвердження приналежності до європейської правової сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 390–396.
8. Graziadei, M. Comparative Law as the Study of Transplants and Receptions. In M. Reimann & R. Zimmermann (Eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford University Press. 2006. P. 441–475.
9. Шаркова І.М. Рецепція римського права в цивільне законодавство: західна та східна традиції. *Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. / відп. ред. В.Ф. Опришко*. Київ: КНЕУ, 2012. № 11-12. С. 255–267.
10. Гомонай В.В. Уніфікація як процес зближення правових систем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 18–21.
11. Клещенко Н.О. Уніфікація та гармонізація законодавства: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 29–31.
12. Ristikivi M. Latin: The Common Legal Language of Europe? *Juridica International*. 2005. X. P. 199–202.
13. Ганжа О.Г. Латинізація судових рішень в Україні: поняття та особливості. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 3–14.
14. Гринько С.Д. Принципи як базис формування ідеологічного значення римського права. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 р.)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 134 с., С. 36–41.
15. Ганжа О.Г. Використання латинських висловів у судових рішеннях як новітня форма рецепції римського права. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 224–236.